

Mlýny jako významný prvek kulturní krajiny

Mlýny sehrály nesmírně významnou úlohu v rozvoji a životě českého i moravského venkova. Byly významnou svébytnou hospodářskou jednotkou, nenahraditelnou a životně důležitou pro každodenní život venkovského i městského obyvatelstva. Současné byly i místem intenzivního společenského setkávání lidí a názorů, šíření zpráv a novinek. Z krajinářského hlediska je charakteristické, že mlýny byly často postavené mimo vlastní sídlo, s nímž byly hospodářsky propojené. Představují tedy od svého vzniku až do dnešní doby významný krajino- tvorný prvek naší kulturní krajiny. S mlýny jsou navíc v krajině spojené první úpravy vodních toků, budování jezů, mlýnských náhonů a rybníků k zadržení vody.

Vodní mlýny začaly u nás vyrůstat na všech příhodných vodních tocích už od 12. století, nejprve u klášterů. V roce 1874 bylo v Čechách napočteno 7 257 vodních mlýnů (Klempera, 2000), od té doby jich začalo ubývat. V nově vzniklé Československé republice bylo podle oficiální statistiky v letech 1923 – 1924 více než 10 tisíc činných mlýnů. Mlýny byly již dávno v minulosti tak významným, neopominutelným krajinným prvkem a zároveň hospodářskou jednotkou, že se objevují už na nejstarších našich vojenských, později topografických mapách a také v hospodářských soupisech a prvních neumělejších statistikách, např. v Tereziánském katastru z poloviny 18. století. Vodní mlýny jsou na těchto mapách zakreslené charakteristickou značkou ozubeného kola, které schematicky symbolizuje velké mlýnské kolo, symbol každého vodního mlýna.

Mlýny tvořily po staletí svérázný svět, do jisté míry malou uzavřenou lidskou pospolitost, v níž každý měl své přesně vymezené místo. Protože mlýny vyráběly mouku, řada z nich

začala také péct chleba. V mlýnech tak vznikaly slavné rody mlynářů a pekařů. Mlynář zvaný tradičně „pan otec“ byl vedle faráře a učitele třetím pánem ve vsi. Byla to vážená osoba a nebylo výjimkou, že si jej obyvatelé vesnice zvolili za svého starostu. Mlynáři a jejich rody sehráli významnou úlohu za českého národního obrození. Ze mlýna pocházela řada českých spisovatelů, umělců, ale i významných techniků, inženýrů, např. stavitel první železniční tratě do Prahy Jan Perner.

Hospodářský i krajino- tvorný význam vodních mlýnů si můžeme přiblížit na výseku krajiny Kutnohorska ve středních Čechách, podobné příklady bychom však našli po celé naší zemi stejně jako v sousedním Slovensku nebo Německu.

Historický obraz krajiny Kutnohorska

Kutná Hora se nemůže chlubit velkým vodním bohatstvím. Neleží na velké řece a povrchové vody tu byl vždy nedostatek, který se ještě prohloubil poddolováním rozsáhlého území při středověké těžbě stříbra. Vodní tepnou Kutnohorska a tokem, který je mnoha vazbami spojen s kutnohorskou minulostí i přítomností, se stala nevelká říčka Vrchlice. Údolí Vrchlice a rybníky v jejím povodí tvoří dnes bezprostřední rekreační zázemí města, z přehrad Vrchlice je Kutná Hora zásobována kvalitní pitnou vodou.

S Vrchlicí je spjata jedna významná kapitola české literární historie. V roce 1870 si podle ní vybral svůj básnický pseudonym tehdejší gymnaziální student Emil Frída, který se pod jménem *Jaroslav Vrchlický* proslavil jako jeden z největších českých básníků. Podél Vrchlice se jako student rád procházel také kutnohorský rodák *Josef Kajetán Tyl*, jehož manželka pocházela z jedno-

ho z kutnohorských mlýnů. Snad právě zde, v údolí Vrchlice, se tedy zrodila slova písně, která se později stala českou národní hymnou („*voda hučí po lučinách...*“).

Povodí Vrchlice, s výjimkou pramenné oblasti, je převážně zemědělské a odedávna se tu pěstovalo mnoho obilí, které bylo třeba někde semlít, aby byla mouka. Ve většině vesnic přítom tečou jen malé pramínky a potůčky. Vrchlice naopak protéká většinou mimo vesnice v lesnatém zaříznutém údolí, které se velmi liší od okolní rovinaté zemědělské krajiny. Zároveň je Vrchlice jediným trochu vodnatějším tokem, který skýtal možnost na postavení mlýna. Proto na ní v minulosti, už od středověku vzniklo tak velké množství mlýnů.

Mlýny tu stojí zpravidla o samotě mimo vesnice, svou činností a životem však byly s okolními vesnicemi úzce propojeny. Pro sedláky a pro celé vesnice byly životně důležité. Každá vesnice byla s blízkým mlýnem spojena udržovanou vozovou cestou, po níž se do mlýna přiváželo obilí a z mlýna zase mouka. A cesta vedla samozřejmě také údolím Vrchlice od mlýna k mlýnu.

Údolí bylo v minulých stoletích živé lidskou prací a vypadalo úplně jinak než dnes. Marně bychom v něm hledali dnešní lesy. Každý kousek půdy byl využíván. Dole v údolí byly louky a zahrady, svahy byly mnohdy terasované, s malými políčky osázenými často také ovocnými stromy. Příkré skalnaté stráně, kde se nedalo nic vypěstovat, byly vypásané dobyt看em. Současné husté křoviny na skalách a lesní porosty na svazích jsou až výsledkem útlumu lidské činnosti, zániku mlýnů a opouštění zemědělského obdělávání příkrých svahů v posledních 100 letech, především pak od 50. let 20. století (Lipský, 2000).

Všechny mlýny byly závislé na vodě z Vrchlice. A té nebylo nazbyt, proto se s ní muselo velmi obezřetně hospodařit. Pro zadržení vody byl většinou nad mlýnem vybudován větší či menší rybník, případně

splav. Mlýnů bylo tolik, že hned pod mlýnem obvykle začínal náhon na další mlýn, ležící v nevelké vzdálenosti níže po toku. Pro hospodaření s vodou, aby se na všechny dostalo a nikdo nemohl zadržovat neoprávněné množství vody pro sebe, se postupně vytvořil složitý systém vodního práva.

Některé kutnohorské mlýny vznikly přestavbou stříbrných hutí poté, co těžba stříbra přestala vynášet. Koncem 19. století hledali jejich majitelé další možnosti využití, a tak u nich vznikaly vanové lázně, později první venkovní koupaliště a plovárna, na počátku 20. století i oblíbená výletní restaurace, kuželárna a tenisové kurty.

S využitím map prvního (1780 – 1783), druhého (1836 – 1853) a třetího (1877 – 1880) vojenského mapování se na nevelké říčce Vrchlice, která měří na délku necelých 30 km, podařilo zjistit 29 bývalých mlýnů. Na Opatovickém potoku, který je největším přítokem Vrchlice, byly pouze 4 mlýny. Zato na malé Bylance, která ústí do Vrchlice přímo v Kutné Hoře, stálo 6 mlýnů. S blízkostí města se tedy jejich počet významně zvyšoval. V celém dalším povodí Vrchlice bylo už jenom po jednom mlýnu na Chlístovickém a Košickém potoku. Z těchto čísel je zřejmé, že koncentrace mlýnů na Vrchlici byla skutečně mimořádná. Současný stav mlýnů byl zjištěn přímo v terénu. Některé už vůbec nestojí, jiné jsou v rozvalinách a připomínají zříceniny starých hradů.

Některé jsou v dezolátním stavu, jiné naopak opravené a využívané jako atraktivní rekreační obydlí. Šest mlýnů zmizelo v roce 1970 pod hladinou vodárenské nádrže Vrchlice, dva mlýny už v polovině 19. století pod hladinou Velkého rybníka. Ten byl postaven s cílem zadržovat vodu a vhodně regulovat její průvod na níže položené mlýny a jiné průmyslové podniky v Kutné Hoře, jako byl např. cukrovar. Většina mlýnů přestala mlít obilí až v průběhu 20. století. Ještě za 2. světové války sehrály některé mlýny neoceňitelnou roli v zásobování obyvatel přilehlých vesnic i Kutné Hory chlebem. Dnes již ani jeden z nich neslouží svému účelu. Ze zachovalých mlýnů je nejkrásnější *Denemark* (též Těšitelův mlýn podle posledního mlynářského rodu), ležící v romantickém údolí Vrchlice pod skalním ostrohem. Jeho název pochází od nedaleké štoly, v níž ve středověku pracovali Dánové. Původně středověký mlýn byl v 17. století barokně přestavěn a jako mlýn byl provozován až do roku 1938. V 70. letech 20. století byl novým majitelem rekreačně upraven a scházeli se v něm umělci (Jan Werich, Miloslav Švandrlík, Waldemar Matuška), hrálo se zde i bytové divadlo. Od roku 1964 je mlýn vyhlášen národní kulturní památkou. Všechny vnitřní dřevěné konstrukce stavby jsou původní. V budově se nachází původní byt mlynáře a kuchyň s funkční pecí na chleba a udrnou, jídelna, pokoj pro čeledě, sklad mouky, venkovní stáje,

dále technické místnosti a kamenné sklepy. V suterénu se zachovalo celé technické zázemí mlýnice s kovovým hnacím soukolím a mlýnským kamenem. V Těšitelově mlýně se v rodině posledního mlynáře narodila *Dr. Marie Těšitelová* (1921 – 2011), zvaná také první dáma české lingvistiky.

* * *

Staré mlýny, i když už dávno nemelou a neslouží svému původnímu účelu, jsou stále cennými svědky bohaté historie využívání krajiny v minulých staletích. Významně zpestřují turistickou cestu údolím Vrchlice, kudy prochází červeně značená Vrchlického stezka. Nejčastěji se jí říká výstižně „Cesta po mlýnech“. Patří k nejoblíbenějším a nejfrekventovanějším vycházkovým trasám v okolí města.

Literatura

- Klempera, J.: *Vodní mlýny v Čechách II.* Praha: Nakl. Libri, 2000, 288 s.
Lipský, Z.: *Historický vývoj kutnohorské krajiny.* In: Štroblová, H., Altová, B. (eds.): *Kutná Hora. Edice Dějiny českých měst.* Praha: Nakl. Lidové noviny, 2000, s. 15 – 27.

Doc. RNDr. Zdeněk Lipský, CSc.,
lipsky@natur.cuni.cz
Katedra fyzické geografie a geologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha

Drobné prvky votívnej (venovanej, ďakovnej) architektúry ako prícestné kríže (božie muky), plastiky, stĺpy, sochy a kaplnky sú nenápadnou ozdobou vidieckej krajiny. Okrem hodnôt náboženskej, kultúrnej, historickej a estetickej majú ešte iný význam. Bývajú stopou v pretvárajúcej sa krajine, na základe ktorej dokážeme rekonštruovať už zaniknuté väzby v štruktúre osídlenia. Na príklade obce Bobrov (okres Námestovo) sú ukáza-

Prvky votívnej architektúry v krajine a ich význam

né zmeny v prevádzkových vzťahoch vo vnútri obce a medzi susednými obcami. Práve množstvo prvkov votívnej architektúry, ich umelecká úroveň a osadenie do krajiny nám umožňuje zistiť alebo potvrdiť zmeny v štruktúre osídlenia.

Význam prícestných krížov a plastik a ich umiestnenie

Motív vzniku prícestných krížov a plastik je náboženský, či už boli do krajiny osádzané s cieľom prosby, vďaka alebo na oslavu Stvoriteľa